

ARAP DİLİNDE CÜMLEYİ OLUŞTURAN ÖĞELERİN OLAĞAN DIŞI DİZİLİMLERİNE İLİŞKİN TARTIŞMALAR

The Disputes Which Consist The Forming Abnormal Order of The Sentence In Arabic

Enes ERDİM*

ÖZET

Arap dilinde cümle genel olarak isim ve fiil cümlesi şeklinde ikiye ayrılmaktadır. İsim cümlesi mübtedâ ve haberden, fiil cümlesi ise fiil ve fâil temel öğelerinden oluşmaktadır. İsim ve fiil cümlelerindeki bu asıl öğelerle birlikte hâl ve temyiz gibi ikincil öğeler de bulunmaktadır. Hem temel hem de bazı ikincil öğelerin cümle içerisindeki dizilimleri cümleye kazandırdığı anlam itibarıyla, nahivciler arasında bir takım tartışmalara neden olmuştur. Biz bu çalışmada ilgili tartışmaları detaylı olarak ele almaya çalıştık

Anahtar Kelimeler: Arap dili, cümle, öğe, cümle dizilimi, mübteda, haber, fiil, fâil

ABSTRACT

In Arabic a sentence mainly consist of a noun statement and a verbal phrase. The noun statement consist of at least the mubteda and habar, the verbal phrase consist of at least a verb and a subject. In noun statement and verbal phrase there are secondary items called hâl and tamyîz together with main items. There have been discussions about the abnormal order of the main and secondary items in a sentence. In this study, we tried to deal with the related discussions in detail.

Key words: Arabic, sentence, item, word order, mubtada, habar, verb, subject

GİRİŞ

Arap dilinde cümle/kelâm *faydalı kavı* demektir. Kaville, رجل /adam ve فرس /at gibi anlam ifade eden lafız, faydalıyla ise söylenildiğinde dinleyicinin beklenti içine girmediği, susulduğunda tam bir anlam belirten terkip kastedilmektedir. (İbn Hişâm, 1979: I/11; 1994: 24; İbn Akîl, 1985:I/13; el-Esterâbâdî, 1978: I/31; el-Verrâk, 1997: 137)

Kelâm, en azından ya زَيْدٌ قَائِمٌ /Zeyd ayaktadır, gibi iki isimden veya قَامَ زَيْدٌ /Zeyd ayağa kalktı, gibi bir fiil ve bir isimden oluşmaktadır. İsimle başlayan cümleler isim cümlesi, fiille başlayan cümleler ise fiil cümlesi olarak adlandırılmaktadır. İsim cümlesi mübteda ve haberden, fiil cümlesi ise fiil ve fâilden meydana gelmektedir. (Abbas, ? : I/16: Erdem, 2002:143)

Cümle içerisinde zaman zaman temel öğeler dışında hâl, temyiz, istisnâ gibi tamamlayıcı öğeler de bulunabilmektedir. Bununla birlikte bazen isim cümlesinin başına çeşitli kelimeler gelerek cümleye farklı anlamlar kazandırmaktadır. Biz bu çalışmada, temel ve tamamlayıcı önemli bazı öğelerin çeşitli kullanımlarına bağlı olarak kelâm içerisinde olağan dışı nasıl dizileceğine ilişkin farklı yorumları ele alacağız. Bu bağlamda haberin mübteda üzerine takdimi, مَرَّالٌ ve benzerlerinin ve لَيْسَ nin haberlerinin kendilerinin önünde kullanılması, مَا نَأْفِيهِنِ مَأْمُولُهُنَّ onun önüne geçmesi, haberleri gelmeden إِنَّ ve benzerlerinin mahalline âtif, teşvik ve sakındırma amaçlı kullanılan câr-mecrûr veya zarf şeklindeki isim fiillerin mamûllerinin kendileri üzerine takdim edilmesi, hâlin âmîlinin önünde getirilmesi, istisnâ edatının cümle başında zikredilmesi, âmîli mutasarrıf fiil olan temyîzin takdimi/öne geçirilmesi incelenecektir.

*Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, eerdim@firat.edu.tr

1. Haberin Mübtedâ Üzerine Takdimi

Mübtedâ, isim cümlesinde kendisi hakkında yargıda bulunulan merfu isim veya isme te'vil edilen sözcük, haber ise onun hakkında verilen yargıdır. Bu yargı müfret olabileceği gibi cümle halinde de gelebilir. Haber cümle olursa mahallen merfu olduğu kabul edilir. İsim cümlesinin öge diziliminde aslanan mübtedânın başta, haberin ise ondan sonra gelmesidir. (Ebû Hayyân, ? : I/1079; İbn Hişâm, ? : 116; Suyûtî, 1977: I/; 253; İbn 'Uşfûr, 1972: I/82) Haberin, cümle başında gelmesi gereken edatlardan olması, hasr/sınırlama anlamını ifade etme, haberde mübtedâyâ dönen bir zamirin bulunması gibi bazı durumlarda ise mübtedânın önüne geçmesi gerekli görülmüştür. (İbnu's-Serrâc, 1998: I/58; İbn Hişâm, 1979: I/212 vd.)

Herhangi bir zorlayıcı neden olmadığı durumlarda haberin mübtedâ üzerine takdim edilip edilmeyeceği konusu ihtilaflıdır. Basralılar, ister müfret olsun ister cümle olsun haberin mübtedâ üzerine takdimini câiz görürler. Zira Arapların nesir ve şiirlerinde bu durum çok görülür. (İbn Cinnî, 1962: 30; el-Enbârî, 2002: 61; İbn 'Akîl, 1985: I/227; İbn Hişâm, 1979: I/216)

Bu bağlamda *الحكم يُؤتى في بيته يؤتى الحكم / Onun evinde hüküm verilir* (İbn Serrâc, 1998: II/239; el-'Ukberî, 1995: I/142) *مَشْنُوَةٌ مَنْ يَشْنُوكَ / Senden nefret eden kişi nefret edilendir* ve *أنا تميمي / Temîmliyim ben,* (ez-Zemahşerî, 1993: 43)sözleri nakledilmiştir. Bu gibi yerlerde zamir zahir ismin üzerine takaddüm etmiştir. Çünkü rütbeten daha geride olan bir kelimeye dönmektedir. Zira bu ifadelerin takdiri *مَنْ , الْمَيْتُ لَفٌ فِي أَكْفَانِهِ , الْحَكْمُ يُؤْتَى فِي بَيْتِهِ* , *أَنَا تَمِيمِي* ve *يَشْنُوكَ مَشْنُونٌ* şeklindedir. (el-Enbârî, 2002: 62) Aynı durumu şu şiirlerde de görmek mümkündür:

بُنُونَا بَنُو أَبْنَانِنَا وَبَنَاتِنَا   بَنُوهُنَّ أَبْنَاءُ الرَّجَالِ اللَّبَاعِدِ

*Oğullarımızın oğulları bizim çocuklarımızdır
Kızlarımızın oğulları çok uzak adamların oğullarıdır*

Şiirdeki (İbn Ya'îş, ? : I/99; İbn 'Akîl, 1985: I/233; el-Esterâbâdî, 1978: I/257; İbn Hişâm, 1979: I/184.) ifadenin takdiri *بُنُونَا بَنُو أَبْنَانِنَا بَنُونَا /oğullarımızın oğulları bizim oğullarımızdır*, şeklindedir. eş-Şemmâh ise şöyle demektedir:

كَلَّا يَوْمِي طَوَالَةَ وَصَلُّ أَرْوَى   ظَنُونٌ أَنْ مَطْرَحُ الظُّنُونِ

Tuvale'nin iki gününde Erva'nın varması

Kesin değildir, kesin olmayan şeyin atılma (vakti) yaklaştı

(İbn Ya'îş, ? : III/101; el-'Ukberî, 1995: I/144; İbn Berrî, 1985: 80) Bu beyitte *وَصَلُّ أَرْوَى* mübtedâ, *ظَنُونٌ* ise haberdir. *كَلَّا يَوْمِي طَوَالَةَ* ise zarf olup mübtedânın haberi olan *ظَنُونٌ* sözcüğüne müteallıktır. Dolayısıyla haberin mamûlü mübtedânın üzerine takaddüm etmiştir. Haberin mübtedâ üzerine takdimi caiz olmasaydı haberin mamûlünün evleviyetle onun önüne geçmemesi gerekirdi. (el-'Ukberî, 1995: I/144) Çünkü mamûl ancak âmilin vaki olduğu yerlerde gelebilir. Diğer bir ifade ile mamûl âmile tabidir. (el-Enbârî, 2002: 62)

Kûfelilere göre ise *قَائِمٌ زَيْدٌ* ve *ذَاهِبٌ عَمْرُوٌ* gibi müfret haberlerin mübtedâ üzerine takdimi caiz olmadığı gibi *أَبُوهُ قَائِمٌ زَيْدٌ* ve *أَخُوهُ ذَاهِبٌ عَمْرُوٌ* gibi cümle olan haberin de sadr-ı kelam iktiza eden sözcüklerden biri olmaması durumunda mübtedânın önünde gelmesi caiz değildir. Çünkü bu durum zamirin açık ismin önüne takdimine götürür. (İbn Akîl, 1985: I/227; el-Esterâbâdî, 1978: I/247)

Örneğin *قَائِمٌ زَيْدٌ* denildiğinde *قَائِمٌ* da bulunan zamir, *أَبُوهُ قَائِمٌ زَيْدٌ* da ise *أَبُوهُ* daki zamir zahir isim üzerine takdim edilmiş olur. Zamirin rütbesinin zahir isimden düşük olduğu bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla onun açık ismin önünde zikredilmemesi zorunlu hale gelir. (el-Enbârî, 2002: 61)

Kûfelilerin bu iddiası kabul görmemiştir. Çünkü haber her ne kadar lafzen önde gelmiş olsa bile takdiren sonda gelmiştir. Dolayısıyla izmarın menedilmesi konusunda bu lafzi mukaddemliğe itibar

edilmez. Nitekim غَلَامَةٌ kelimesi mefûl, زَيْدٌ sözcüğünün fâil kılınarak زَيْدٌ /Zeyd hizmetçisine vurdu, denilmesi icma ile caizdir. (İbnu's-Serrâc, 1998: II/238; el-'Ukberî, 1995: I/142; ez-Zemahşerî, 1993:38; el-Esterâbâdî, 1078: I/188; el-Verrâk, 1999:372) Bu örnekteki غَلَامًا sözcüğü her ne kadar lafzen önde gelmiş olsa bile rütbesinden dolayı takdirenden sonra gelmiş bu durum zamirin önde gelmesine engel olmamıştır. Yine فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى / Musa, birden içinde bir korku duydu (Tâhâ, 20/67) âyetinde geçen “ نفسه ” kelimesindeki gaib zamiri daha sonra gelen مُوسَى sözcüğüne dönmektedir. (el-Enbârî, 2002: 64)

Aynı şekilde Basralılarla Kûfeliler arasında كَانَ قَائِمًا زَيْدٌ/Zeyd ayakta idi, örneğinde olduğu gibi her ne kadar كَانَ kelimesinde gizli olan zamir, zahir isim üzerine takdim edilmiş olsa bile كَانَ 'nin haberinin isminin üzerine takdim edilebileceği hususunda icma vardır. (İbn Cinnî, 1972:37; İbn Akîl, 1985: I/273; İbn Hişâm, ? : 132; el-Muberrid, 1994:IV/87) Burada takdim te'hir hükmünde olduğundan dolayı zamirin önde gelmesi menedilmemiştir. Eğer bu şekilde hükmedilmezse zamirin takdiri caiz olmaz. Nitekim غَلَامٌ sözcüğü fâil, زَيْدًا sözcüğü mefûl olduğu halde ضَرَبَ غَلَامٌ زَيْدًا demek caiz değildir. Çünkü takdir lafzın hak ettiği yerde gelmemesi durumunda lafza muhalif olur. Ancak öge kendi yerinde geldiği zaman, cümleyle başka bir şey niyet edildiğini düşünmek uygun değildir. Yukarıdaki örnekte fâille mefûl kendi konumlarında gelmiştir. Dolayısıyla zamirin muahhar olduğunu takdir edemeyiz. غَلَامَةٌ sözcüğünü mefûl, زَيْدٌ fâil kılarak ضَرَبَ غَلَامَةٌ زَيْدٌ denildiğinde zamirin muahhar olduğunu düşünebiliriz. (el-Enbârî, 2002: 65)

2. مَزَالٌ ve Benzerlerinin Haberlerinin Kendilerinin Önüne Geçmesi

Mübtedâ ve haberinin üzerine dahil olan nâsihlerden biri de nâkıs fiiller diye isimlendirilen كَانَ ve benzerleridir. Bunlar mübtedâyı kendileri için isim kılarak merfu, haberi ise kendilerine haber kılarak mansûb hale getirirler. Sözü edilen fiillerden كَانَ , أَمْسَى , صَارَ gibi bazıları şartsız amel ederken , زَالَ , بَرِحَ , انْفَكَّ 'nin amel etmesi için ise önlerinde nefy edatının geçmesi şart koşulmuştur. (el-'Ukberî, 1995: I/164; İbn Cinnî, 1972: 36; ez-Zemahşerî, 1993:37)

مَزَالٌ ve aynı anlamdaki fiillerin haberlerinin takdim edilmesi konusu tartışmalıdır. Basralılar, مَزَالٌ قَائِمًا مَا زَالَ زَيْدٌ ifadesindeki gibi مَزَالٌ ve benzerlerinin haberlerinin kendilerinin önüne takdim edilmesini câiz görmezler. (İbn Ya'îş, ? : VII/113; el-Muberrid, 1994: IV/87; İbn Akîl, 1985: I/276; el-Ezherî, 2000: I/245; İbn Mâlik, ? : I/351) Çünkü مَا 'nefy anlamındadır. Nefy ise cümle başında gelmeyi gerektirir. مَا cümle başında gelmesi konusunda istifham, ceza ve nida harflerine benzetilmiştir. Harf, isim veya fiilde bulunan bir anlamı ifade etmek için gelir. (İbn Mâlik, ? : I/351; 'Ukberî, 1995: I/67; İbn Hişâm, ? : 36; el-Verrâk, 1999; 247).Dolayısıyla harfin isim ve fiilden sonra değil, onlardan önce gelmesi gerekir. Ayrıca istifham harfinin sonrası, öncesinde amel etmez. (el-Enbârî, 2002: 136)

Kûfeliler ise genel olarak bunu caiz görürler. Onlara göre burada مَا neyf için değil, fiilin sona erdiğini nefyetmek ve fâilin fiille olan halinin devam ettiğini belirtmek içindir. (el-Ezherî, 2000: I/245; 'Ukberî, 1995: I/167) Bunun delillerinden biri de hem زَالَ de hem de مَا da nefy anlamının olmasıdır. Nefy, nefy üzerine dahil olunca anlam olumluya dönüşür. (el-Esterâbâdî, 1978:IV/185 vd) Dolayısıyla olumlu anlama sahip olması bakımından مَزَالٌ sözcüğü كَانَ 'ye benzemiştir. كَانَ 'nin haberinin kendisi üzerine takdimi caiz olunca, مَزَالٌ 'nin de haberinin onun üzerine takdim edilebilmesi gerekir. Sözü ettiğimiz benzerlikten dolayı كَانَ زَيْدٌ إِلَّا قَائِمًا gibi denilmediği gibi مَزَالٌ زَيْدٌ إِلَّا قَائِمًا de denilmez. Çünkü إِلَّا edatı مَزَالٌ زَيْدٌ إِلَّا قَائِمًا örneğinde görüldüğü üzere nefyi bozmak için gelir. Bu örneklerde gitme ve dövme fiilleri öncelikle olumsuzlaştırılmış, daha sonra إِلَّا 'nın getirilmesiyle nefy iptal edilerek bu eylemler Zeyd için geçerli kılınmıştır. Nitekim ismini ref' haberini nasb eden مَا ile birlikte اَلَا kullanıldığında, onun amel etmesini engeller. Çünkü مَا edatı hal zamanında olumsuz anlamı ifade etmesi yönüyle لَيْسَ 'ye benzetilmiş, ancak إِلَّا dahil olunca ondaki olumsuz anlamı izale etmiş böylelikle لَيْسَ 'ye olan benzerliği ortadan kalkmış olur. (el-Enbârî, 2002: 134)

Her iki ekol, مَا edatının haberinin kendisinin önüne geçmemesi konusunda hemfikirdir. Çünkü burada مَا nafiye değil mastariyedir. Bu mastar da zaman zarfı anlamındadır. (İbn Hişâm, 1979: I/232; ‘Ukberî, 1995: I/168; el-Verrâk, 1999:255; el-Esterâbâdî, 1978: IV/198; el-Cezûlî, ? : 106) Örneğin مَا أَفْعَلُ هَذَا مَا دَامَ زَيْدٌ قَائِمًا / *Zeyd ayakta olduğu müddet süresince bunu yapmayacağım*, ifadesinin takdiri مَا دَامَ زَيْدٌ قَائِمًا ‘dir. Ancak muzafun ileyh görevini yüklenmiş olan مَا دَامَ sözcüğü hazfedilmiş mastar onun yerinde kullanılmıştır. مَا دَامَ mastar yerinde olunca (İbn Hişâm, 1979: I/237; el-Verrâk, 1999:247; Zemahşerî, 1993:257) mastarın sılasının kendisinin önüne geçmemesi gerekir. (el-Enbârî, 2002:137)

3. نِيسَ ‘nin Haberinin Kendisinin Üzerine Takdîmi

Basrahlılar, كَانَ de olduğu gibi نِيسَ fiilinin de haberinin kendisinin üzerine takaddümünün caiz olduğu görüşündedirler. Bunun en önemli delili لَيْسَ بِمَصْرُوفٍ عَنْهُمْ / *bilin ki, azap onlara geleceği gün, kendilerinden bir daha uzaklaştırılmaz* (Hûd, 11/8) ayetidir. Burada نِيسَ ‘nin haberinin mamûlü نِيسَ ‘nin üzerine geçmiştir. لَيْسَ بِمَصْرُوفٍ ifadesi مَصْرُوفٍ sözcüğüne müteallıktır. Eğer نِيسَ ‘nin haberinin takdimi caiz olmasaydı, haberinin mamûlü hiç takdim edilmezdi. (İbn Ya‘îş, ? : VII/112; el-Muberrid, 1994: IV/194; İbn Hişâm, 1979: I/245; İbn Akîl, 1985: I/278; el-Esterâbâdî, 1978: IV/201) Çünkü mamûl ancak âmilin yer alabildiği durumlarda yer alabilir. Nitekim زَيْدًا ضَرَبْتُ / *Zeyd’i dövdüm*, ifadesi زَيْدًا ضَرَبْتُ denildikten sonra caiz olmuştur. (İbn Serrâc, 1998: II/228; el-Esterâbâdî, 1978: I/337; el-Verrâk, 1999:372; İbn Akîl, 1985: I/278) Yine fiil için aslanan amel etmesidir. نِيسَ de fiildir. Zira kendisine te’nis taşı, zamirler bitişmekte ve mutasarrıf fiiller gibi marife ve nekrelerde, zahir isimlerde ve zamirlerde amel etmektedir. Dolayısıyla diğer fiillerde olduğu gibi نِيسَ ‘nin mamûlünün kendisi üzerine (el-Cezûlî, ? :106) takdim edilebilmesi gerekir. (el-Enbârî, 2002:140)

Kûfelilere göre ise, نِيسَ ‘nin haberinin kendisinin üzerine geçmesi câiz değildir. Çünkü نِيسَ gayr-ı mutasarrıf bir fiildir. كَانَ de olduğu gibi mutasarrıf fiil muamelesi göremez. Zira كَانُ, يَكُونُ, كُنْ ve كُنْ sığalarının gösterdiği gibi كَانَ fiili mutasarrıftır. Fiil mutasarrıf olduğunda amel konusunda da mutasarrıf olur, kendisi mutasarrıf olmayınca amelinin de mutasarrıf olmaması gerekir. Dolayısıyla نِيسَ ‘nin haberinin kendisinin üzerine takdim edilmesi caiz değildir. Kûfeliler, نِيسَ ‘nin مَا anlamında kullanılmasını da tezlerine delil olarak ileri sürerler. مَا da olduğu gibi ((İbn Ya‘îş, ? : VII/112; el-Muberrid, 1994: IV/87; Suyûtî, 1998: I/373; İbn Akîl, 1985: I/278; el-Esterâbâdî, 1978: I/458, II/199) نِيسَ de şimdiki zamanda olumsuzluk anlamı vermektedir. مَا gayr-i mutasarrıf olup mamûlü kendisi üzerine takdim edilmediği gibi aynı durum نِيسَ için de geçerlidir. Ayrıca birçok nahivciye göre نِيسَ ‘nin fiil değil, harflik yönü ağır basmaktadır. Bu teze Arapların لَيْسَ الطَّيِّبُ إِلَّا الْمِسْكُ / *güzel koku sadece misktir*, ifadesi delil olarak sunulmuştur. Bu ibarede الطَّيِّبُ ve الْمِسْكُ sözcüklerinin her ikisi de merfu okunmuştur. (Sîbeveyh, 1988: I/147; el-Esterâbâdî, 1978: IV/201; İbn Serrâc, 1998: I/90) Ayrıca فَلَنْ عَلَيْهِ رَجُلًا لَيْسَ / *ben ona aldırın adam değilim*, diyerek لَيْسَ kelimesini vikâye nûnu/fiili esreden koruyan nûn olmadan kullanmışlardır. Dolayısıyla bu sözcük fiil olsaydı vikâye nûnu ile birlikte kullanılması gerekirdi. Yine نِيسَ fiil olsaydı ت bitiştiğinde aslına dönmesi gerekirdi. Nitekim صَيْدَ الْبَعِيرِ / *kervan avlandı*, ifadesindeki صَيْدَ sözcüğüne ت bitiştiğinde صَيْدَتِ denilerek aslı olan kesre ile harekelenir. Sîbeveyh, bazı Arapların نِيسَ ‘yi harf olan مَا konumunda kabul ederek نِيسَ زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ / *Zeyd gidici değildir*, diyerek amel vermediklerini nakletmektedir. (Sîbeveyh, 1988: I/147) Bu durumda نِيسَ herhangi bir harf gibi olur. نِيسَ ‘nin mutasarrıf olmamasıyla birlikte harflik yönü ağır basınca mamûlünün kendisi üzerine takdim etmemesi gerekir. (el-Enbârî, 2002: 138)

4. Nefy edatı olan “ما”nın Ma'mûlunun Kendisinin Üzerine Takdîmi

Hicazlılar ما edatını لَيْسَ 'ye benzeterek onun amelini bu edata vermişlerdir. Buna göre ما ismini ref', haberini nasb eden sözcüklerdendir. Ancak ما'nın amel etmesi için isminin haberinin önünde zikredilmesi, kendisinin zâide olan اِنَّ, haberinin ise اِلَّا ile birlikte kullanılmaması gibi şartlar ileri sürülmüştür. (İbn Cinnî, 1972:39; el-Muberrid, 1994: IV/188; İbnu's-Serrâc, 1998: I/92; İbn 'Akîl, 1985: I/302; Zemahşerî, 1993: 112)

لَيْسَ 'ye benzeyen ما'nın mamûlünün kendisinin önünde gelip gelmeyeceği tartışmalıdır. Basralılara göre ما 'nâfiyenin ma'mûlu, kendisinin üzerine geçemez. Dolayısıyla زَيْدٌ مَا قَائِمٌ, زَيْدٌ مَا قَائِمٌ, زَيْدٌ مَا قَائِمٌ demek caiz değildir. Çünkü ما burada nefiy anlamındadır. (İbnu's-Serrâc, 1998: II/235; el-'Ukberî, 1995:I/177; el-Muberrid, 1994: IV/188) Kendisinden sonra isim ve fiil gelebilmektedir. Dolayısıyla bu yönüyle istifham harflerine benzemektedir. İstifhâm harfinden sonra gelen kelime ondan önce gelen sözcükte amel etmez. (Sîbeveyh, 1988: I/98; el-Enbârî, 2002:149 vd)

Kûfeliler ise, bunu câiz görürler. Zira ما nefiy anlamında olup kullanım şekli itibariyle لَمْ, لَنْ ve لَ edatları gibidir. Bu edatlardan sonra gelen sözcüklerin mamûllerinin takdimi caizdir. Bu bağlamda لَمْ أَضْرِبُ زَيْدًا /Zeyd'e vurmam, لَمْ أَضْرِبُ زَيْدًا /Ali'ye asla ikram etmeyeceğim ve لَمْ أَضْرِبُ زَيْدًا /Bişr'i çıkarmıyorum, denilebilmektedir. لَمْ, لَنْ ve لَ için caiz olan şey ما için de caiz olmalıdır. ('Ukberî, 1995: I/177; İbnu's-Serrâc, 1998: II/235; el-Enbârî, 200: 149) Kûfelilerin bu tezleri tenkit edilmiştir. Çünkü ما 'dan sonra isim ve fiil gelebildiği halde لَمْ ve لَنْ 'den sonra sadece fiil gelmektedir. (İbnu's-Serrâc, 1998: II/190,210). Dolayısıyla bu iki edat bazı fiillerin konumunda kullanılmaktadır. لَ edatında ise kendisini ister fiil ister isim takip etsin takdim caizdir. (Sîbeveyh, 1998:I/145 vd; el-Beytûşî, 2005:113 vd; el-Murâdî, 1992:290 vd.) Zira لَ, kendisinden önce gelen âmilin ondan önce gelen mâmulde amel etmesine izin veren mutasarrıf bir harftir. (el-Enbârî, el-İnsâf, 2002:150)

5. Haberleri Gelmeden Önce اِنَّ ve Benzerlerinin Mahalline Âtîf

Mübtedâ ve haberin başına gelip mübtedâyı kendilerine isim, haberi ise kendilerine haber yapan nâsihlerden biri de fiile benzeyen harfler diye isimlendirilen اِنَّ ve benzerleridir. Bu edatlar isimlerini mansûb, haberlerini ise merfû' kılarlar. (İbnu's-Serrâc, 1998: I/55; el-Ferâhîdî, 1995:64; 'Ukberî, 1995: I/205; İbn Cinnî, 1972:24; 1985: I/289; Zemahşerî, 1993:48; el-Esterâbâdî, 1978: I/287; İbn 'Usfûr, 1972:112)

Fiillere benzeyen harflerin haberleri gelmeden onların mahallerine atîf yapıp yapılamayacağı tartışma konusu olmuştur. Basralılar اِنَّ edatının haberi gelmeden önce onun isminin mahalline atîf yapılmasını hiçbir şekilde kabul etmezler. (İbn Yaîş, ? : VIII/69; Sîbeveyh, 1998: II/155; İbnu's-Serrâc, 1998: II/64; el-Verrâk, 1999:240; el-Ferâhîdî, 1995:155) Çünkü اِنَّكَ وَرَيْدٌ قَائِمَانِ, denildiğinde hem اِنَّ, hem de رَيْدٌ sözcüğünün haber olan قائم ifadesi üzerinde âmil olması gerekir. Mamûl olan tek bir lafız için iki âmilin aynı anda gelmesi muhaldir. (el-Enbârî, el-İnsâf, 2002:159)

Kûfeliler böyle bir atîf, câiz görek bu konuda aklî ve nakli deliller ileri sürmüşlerdir. (el-Ezherî, 2000: I/321; el-Enbârî, ? : 152) Nakli delil bağlamında اِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَى / Şüphesiz inananlar (müslümanlar) ile Yahudiler, Sabîiler ve Hıristiyanlardan (her bir grubun kendi dininde) “Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır” (diye hükmedilmiştir.) (el-Mâide, V/69) ayetinde haber olan اِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَى gelmezden önce الصَّابِئُونَ nin mahalline atfedilmiştir. (el-Esterâbâdî, 1978: IV/355; el-Enbârî, 2008: 159)

Kûfelilerin tezlerine delil olarak ileri sürdükleri bu ayeti Basralılar farklı şekilde yorumlamıştır. Buna göre, ayette takdim ve te'hir vardır. Ayetin takdiri, اِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَى كَذَلِكَ şeklinde. (Sîbeveyh, 1998: II/155; en-Nehhâs, 1988: II/31; Enbârî, 2002: 152) Diğer bir yoruma göre ise اِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ için haber

olabilir. Bu durumda هَاتُوا ibaresi için الصَّابُونَ sözcüğü için açıkça zikredilmiş haberin bir benzeri takdir edilir. Aynı durumu وَعَمَرُوا قَائِمٌ ifadesinde de görmek mümkündür. Burada عمرو sözcüğü için haber olup زيد için haber takdir edilebileceği gibi, aynı sözcüğün زيد için haber olduğu وَعَمَرُوا kelimesine ait mukadder bir haber bulunduğu da düşünülebilir. (el-Enbârî, 2002:154) Ayrıca, الصَّابُونَ ifadede تَأْتُوا anlamında kullanılan هَاتُوا sözcüğündeki merfu zamire atfedilmiş olabilir. (el-Enbârî, 2008: 160) Basralıların konuyla ilgili bütün bu yorumlamaları zorlama yorumlamalar gibi gözükmektedir.

Kûfeliler yine Sîbeveyh'in naklettiğine göre bazı Arapların إِنَّكَ وَزَيْدٌ قَائِمَانِ /Sen ve Zeyd ayaktasınız, demelerini iddialarına delil olarak zikrederler. (Sîbeveyh, 1998: II/144; el-Enbârî, ?.:152) Bu ifade bazı Arapların, kural dışı ifadeleri olarak yorumlanmıştır. Nitekim Araplar konuşurken galat bir şey kendisini cezp ettiğinde kıyası bırakarak ona yönelirler. Birçok şiirde bunu görmek mümkündür. Örneğin Sırma el-Ensârî şöyle demiştir:

بَدَأَ لِي أَنِّي لَسْتُ مُدْرِكُ مَا مَضَى وَلَا سَابِقُ شَيْئًا إِذَا كَانَ جَانِبًا

*Geçen şeylere ulaşamayacağım benim için ortaya çıktı
Gelecek olduğunda bir şeyin önüne geçemeyeceğim de*

(İbn Yaîş, ?.: II/52; Sîbeveyh, 1998: I/165; el-'Ukberî, ?.: I/210; Zemaşerî, 1993: 394; el-Esterâbâdî, 1978 IV/121; el-Murâdî, 2008: II/778) Görüldüğü üzere kıyas mansûb okunmayı gerektirdiği halde mecrûr olarak سَابِقٌ denilmiştir. (el-Enbârî, 2008: 161)

el-Ahvas er-Riyâhî, kıyası terk ederek نَاعِبًا yerine mecrûr olarak نَاعِبٍ şeklinde telaffuz ederek şöyle demiştir:

مَشَانِيمٌ لَيْسُوا مُصْلِحِينَ عَشِيرَةً وَلَا نَاعِبٍ إِلَّا بَيْنَ غُرَابِهَا

Uğursuzlar kabileyi ıslah edecek değiller

Kargaları ise ancak uzaktan seslenenlerdir

(Sîbeveyh, 1998: I/165; İbn Ya'îş, ?.: II/52; el-'Ukberî, 1995: I/214; el-Esterâbâdî, 1978: IV/73; İbn Berrî, 1985: 589 vd.) Bu gibi az kullanılan ve kıyastan uzak olan ifadelerle delil getirmek uygun düşmez ve onlara itibar edilmez. (el-Enbârî, 2008: 161)

Aklî delile gelince, لَا رَجُلٌ وَلَا امْرَأَةٌ أَفْضَلُ مِنْكَ /senden daha faziletli hiç bir erkek ve kadın yoktur, örneğindeki gibi haberi gelmezden önce لَا 'nın mahalline atıf yapılabileceği hususunda icma vardır. (İbnu's-Serrâc, 1998: I/399; Sîbeveyh, 1998: II/285 vd; İbn Akîl, 1985: II/215; el-Cevcerî, 2004, I/250; el-Murâdî, 2008: I/549) Her ne kadar لَا müspet, إِنَّ olumlu anlamda olsa da إِنَّ edatı لَا konumundadır. Çünkü Araplar bir şeyi benzerine hamlettikleri gibi zıddına da hamlederler. Yine haber geldikten sonra إِنَّ 'nin ismi üzerine atıf yapılabileceği konusundaki icma, haber tamamlanmadan önce de böyle bir atfın yapılabileceğine delildir. Kûfelilere göre bu ikisi arasında fark söz konusu değildir. Zira onlara göre إِنَّ zayıflığından dolayı haberde amel etmez. Haber, إِنَّ gelmezden önce neyle merfu olmuşsa yine onunla merfudur. (el-Enbârî, ?.:152) Dolayısıyla إِنَّ 'nin haberde âmil olduğu söylenmesi durumunda bu konuda problem ortaya çıkar. (el-Enbârî, 2002: 159)

Kûfe ekolünün, إِنَّ edatını لَا 'ya kıyas etmeleri de iki yönden tenkit edilmiştir. Birincisi haberi gelmeden önce لَا 'nın isminin mahalline atıf yapılabilmesi إِنَّ 'nin aksine لَا 'nın haberinde amel yapmamasından dolayıdır. İkincisi لَا kendisinden sonraki nekre isimle birleşince tek bir kelime gibi olur. إِنَّ ise kendisinden sonraki isimle bu ölçüde birleşmez. Bu durumda haberde iki âmilin bir araya gelme durumu ortaya çıkar. Bu da muhaldir. (el-Enbârî, 2002: 159)

6. İsim Fiil Olarak Kullanılan عَلَيْكَ Gibi Sözcüklerin Mamûllerinin Kendilerinin Üzerine Takaddümü

Araplar, عَلَيْكَ, دُونَكَ, عِنْدَكَ gibi bazı kelimelerden, anlam ve kullanım yönünden fiile niyabet eden isim fiiller türeterek bir kısmını mazi, bir kısmını muzari bir kısmını ise emir anlamında kullanmışlardır. Örneğin عَلَيْكَ زَيْدًا /Zeyd'den ayrılma, ifadesinde عَلَيْكَ, الزَّمَ/ayrılma ve دُونَكَ زَيْدًا ibaresinde دُونَكَ sözcüğü خُذْ /tut, dikkat e,t anlamında kullanmışlardır. (İbn Hişâm, 1979: IV/79; İbnu's-Serrâc, 1998: I/141, 144; Sîbeveyh, 1988: I/249; 'Ukberî, 1995: I/459; İbn Akîl, 1985: III/303; el-Esterâbâdî, 1978: III/106; el-Cevcerî, 2004: II/112)

Bu sözcüklerin mamûllerinin kendilerinin önünde kullanılıp kullanılmayacağı tartışma konusu olmuştur. Basrahîlar, bu sözcüklerin mâmullerinin kendilerinin üzerine takaddümünü caiz görmezler. (Sîbeveyh, 1988: I/252; İbn Hişâm, ? :252; İbn Hişâm, 1979: IV/81) Çünkü bu sözcükler amel konusunda fiilin fer'idir. Bunların amel etmeleri fiilin konumunda gelmelerinden dolayıdır. Dolayısıyla tamamen fiil gibi hareket etmemesi ve onun mamûlunun önde zikredilmemesi gerekir. Hâl konusunda da âmil, fiil dışında bir kelime olduğunda aynı durumu görmek mümkündür. Çekimsiz olduğundan dolayı hâlin bu tür sözcüklerin önünde kullanılması caiz değildir. Eğer bu gibi durumlarda fiil konumunda gelen kelimelerin fiil gibi davranabileceği söylenecek olursa asıl ile fer' eşitlenmiş olur. Bu ise caiz değildir. Çünkü fer' sürekli asıldan daha alt bir konumda yer alır. (el-Cevcerî, 2004:II/714; el-Enbârî, 2002: 188; ? :165)

Kûfeliler ise عَلَيْكَ, زَيْدًا عَلَيْكَ, عَمْرًا عِنْدَكَ ve بَكْرًا دُونَكَ gibi ifadelerde görüldüğü üzere teşvikte mamûlün öne geçebileceğini belirterek naklî ve aklî deliller öne sürmüşlerdir. Naklî delillerden biri كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ gibi ifadelerde görüldüğü üzere teşvikte mamûlün öne geçebileceğini belirterek naklî ve aklî deliller öne sürmüşlerdir. Naklî delillerden biri كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ /Allah'ın kitabından ayrılmayın, (en-Nisâ, 4/24) ayetidir. Ayetin takdiri كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ şeklinde olup كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ /Allah'ın kitabından ayrılmayın, anlamındadır. (İbn Hişâm, 1979: IV/81; el-Enbârî, 2002:187; el-Cevcerî, 2004: II/714)

Kûfelilerin görüşlerine delil olarak ileri sürdükleri bu ayet farklı şekilde irab edilmiştir. Buna göre كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ ile değil mastar olduğundan mukadder bir fiille mansûbtur. Takdiri ise كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ /Kitap size farz kılındı, şeklindedir. Mukadder kelimeyle olan delaletten dolayı âmil açıkça zikredilmemiştir. (en-Nehhâs, 1988:I/445; el-Kaysî, 1405/1984: I/194). Nitekim âmilin mukadder kılınması Arapların sözünde sıkça karşılanan bir durumdur. Bu bağlamda şu şiir zikredilebilir:

مَا إِنْ يَمَسُّ الْأَرْضَ الْا مَتَكِبُ مِنْهُ وَحَرَفُ السَّاقِ طَى الْمَحْمَلِ

Yere sadece omuzlar dokunur

Ve kılıcın ucu gibi eğrilmiş olan uyluk(değer)

(Sîbeveyh, 1988, I/359; el-Muberrid, 1994: III/203; İbn Hişâm, 1979: II/224) Mastar olduğundan dolayı طَى sözcüğü mukadder bir fiille mansûbtur. Takdiri ise طَى الْمَحْمَلِ şeklindedir. (İbn Berrî, 1985:147; el-Enbârî, 2002: 188 vd)

Kûfe ekolünün ileri sürdüğü aklî delil ise şudur: Teşvik için kullanılan lafızların fiil konumunda geldiği hususunda icma vardır. Nitekim عَلَيْكَ زَيْدًا, الزَّمَ زَيْدًا /Zeyd'den ayrılma; عَمْرًا عِنْدَكَ, تَنَاولَ عَمْرًا /Zeyd'i kabul et; دُونَكَ بَكْرًا ise خُذْ بَكْرًا /Zeyd'i tut, anlamındadır. (İbn Hişâm, 1979: IV/81; İbn 'Akîl, 1985: III/304; İbn Cinnî, ? : I/264; Zemahşerî, 1993:206) زَيْدًا الزَّمَ, عَمْرًا تَنَاولَ ve خُذْ بَكْرًا denilerek mefûlun fiilin önünde zikredilmesi caiz olduğu gibi, fiilin yerinde kullanılan kelimeler için de aynı durumun geçerli olması gerekir. (el-Enbârî, 2002: 188 vd)

Kûfelilerin öne sürdüğü bu delilin tutarsız olduğu söylenmiştir. Çünkü bu edatların yerine geldiği fiil aslı itibariyle nasb amelini yapmayı hak etmiştir. Bizzat kendisi mutasarrıf olduğundan dolayı amelinde de mutasarrıftır. Bu lafızlar ise asılları itibariyle değil fiilin konumunda geldiklerinden dolayı nasb amelini yapmaktadır. Dolayısıyla bunlar aslî itibariyle mutasarrıf olmadığından dolayı amelinde de mutasarrıf olmaması ve buna bağlı olarak mamûllerinin bu

sözcüklerin önüne geçmemesi gerekir. (el-Enbârî, 2002: 188 vd) Bütün bu açıklamalara bakıldığında Kûfelilerin tezlerinin tekellüften/zorlamadan uzak daha doğru görüş olduğu söylenebilir.

7. Hâlin Kendi Âmilinin Üzerine Takdîmi

Hâl, fâil veya mefûlün durumunu açıklamak üzere kullanılan cümlelerin asıl değil de tamamlayıcı öğelerinden biri olan vasıftır. Hâl de aslolan sahibinden ve âmilinden sonra gelmesidir. (İbn Hişâm, 1979; II/293; İbnu's-Serrâc, 1998: I/213; el-Ferâhîdî, 1995:69; el-'Ukberî, 1995: I/263; İbn Cinnî, 1972: I/62; el-Esterâbâdî, 1978: II/7; el-Murâdî, 2008: I/89) Bununla birlikte kendisinin âmilinden önce kullanılıp kullanılmayacağı tartışma konusu olmuştur.

Basralılar, cümlede hâlin zahir veya muzmar bir isime isnâd edilmiş âmili olan fiilin üzerine, fiilin mutasarrıf olması koşuluyla takdiminin caiz olduğunu belirterek aklî ve naklî deliller ileri sürerler. (İbn Hişâm, 1979; II/293; İbnu's-Serrâc, 1998: I/213; el-Ferâhîdî, 1995:69; el-'Ukberî, 1995: I/263; İbn Cinnî, 1972: I/62; el-Esterâbâdî, 1978: II/7; el-Murâdî, 2008: I/89)

Naklî delil bağlamında Araplar tarafından çokça kullanılan ifadeler zikredilmiştir. Örneğin, شَتَّى تَوُوبُ الخَلْبَةُ / *Süt sağanlar ayrı ayrı oldukları halde dönerler.* (İbn Hişâm, 1979; II/327) ifadesinde شَتَّى zahir isme isnad edilmiş âmil olan fiilin önüne geçmiştir. Aklî delile gelince, âmil fiil mutasarrıf olunca amelinin de mutasarrıf olması gerekir. Böyle olunca عَمْرًا ضَرَبَ زَيْدٌ / *Zeyd Amr'ı dövdü,* cümlesinde olduğu gibi burada da mamûlün âmilin önüne geçmesi caiz olmalıdır. Yine hâl mefûle benzemektedir. (İbnu's-Serrâc, 1998: I/218; el-'Ukberî, 1995: I/290) Mefûlün fiilin önüne geçmesi caiz olduğu gibi, halin de fiil üzerine geçmesinin normal karşılanması gerekir. (el-Enbârî, 2002: 210 vd.;el-Enbârî, ?;191)

Kûfeliler ise, رَاكِبًا جَاءَ زَيْدٌ / *Zeyd bineğe bindiği halde geldi,* örneğindeki gibi halin zâhir bir isme isnad edilen fiile takdim edilmesini câiz görmezler. Çünkü bu durum zamirin merciinden önce gelmesine neden olur. Nitekim رَاكِبًا جَاءَ زَيْدٌ ifadesinde kendisinde زَيْدٌ de dönen zamir bulunan رَاكِبًا sözcüğü öne geçmiştir. Hâlbuki zahir bir isme dönen zamirin merciinden önce gelmesi caiz değildir. Onlara göre hâlin, رَاكِبًا جِئْتُ ibaresindeki gibi zamire isnad edilen âmili olan fiilin üzerine geçmesi caizdir. (el-Verrâk, 1999:372; el-Enbârî, 2002:210; el-Murâdî, 2008: II/708)

Kûfelilerin bu iddiası mesnetsiz bulunmuştur. Çünkü zamir her ne kadar lafzen önde gelmiş olsa bile takdirenden sonda gelmiş gibidir. Takdirenden muahhar olunca takdim edilmesi de caizdir. Bu bağlamda فَارْوَجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى / *Bunun üzerine Mûsâ içinde bir korku hissetti* (Tâhâ, 20/67) ayetinde نفسه sözcüğündeki zamir her ne kadar lafzen sonradan gelmiş olsa bile موسى kelimesine dönmektedir. Bu sözcük takdirenden muahhar olduğundan dolayı takdim caiz olmuştur. Yine Araplar فِي أَكْفَانِهِ لَفَّ الْمَيْتُ / *Ölü kefenine sarıldı,* dedikleri gibi mesellerinde de فِي بَيْتِهِ يُؤْتَى الْحُكْمُ / *onun evinde hüküm verilir,* geçmektedir. Dolayısıyla bu şekilde takdirenden mukaddem olan lafızlar Arapların kelimelerinde çokça yer almaktadır. (İbnu's-Serrâc, 1998: II/239; el-'Ukberî, 1995: I/289; el-Enbârî, 2002: 211)

8. İstisnâ Edatının Cümlelerin Başında Geçmesi

İstisnâ, bir grup hakkında verilen genel bir hükümden kişi veya kişileri لا veya kendisiyle aynı anlamda kullanılan bazı edatlarla hariç tutmaktır. Normalde istisna edatı olan لا çoğunlukla cümle içinde kullanılmaktadır. (el-Curcânî Alî, 1405/1985: 271; İbn Hişâm, 1979: II/449; İbnu's-Serrâc, 1998: I/182) İstisnâ edatlarının cümle başında kullanılıp kullanılmayacağı tartışma konusu olmuştur.

Basralılara göre cümle olumlu veya olumsuz olsun istisnâ harfî cümle başında kullanılmaz. Dolayısıyla إِبْرَاهِيمَ دَخَلَ فِي السَّمَاءِ / *Zeyd dışında kavim geldi,* إِبْرَاهِيمَ دَخَلَ فِي السَّمَاءِ / *Zeyd dışında kimse yemeğini yemedi,* denilmez. (Suyûtî, 1998: II/194)

Çünkü bu durumda إِبْرَاهِيمَ edatının öncesi sonrasında amel etmiş olur. Bu edat kendisinden sonra isim ve fiilin gelebildiği istifham harfine benzemektedir. İstifhâm harfinin öncesi sonrasında amel

etmediği gibi bu harfin de etmemesi gerekir. Bazıları bu edatı cümle başında kullanılmayan atıf harfi olan وَ ve لَّا'ya benzetmişlerdir. (Suyûtî, 1998: II/194) Basralıların bir kısmı ise tezlerini şöyle kanıtlamaya çalışırlar: İstisnâ, bedele benzemektedir. Bu bağlamda مَا جَانَنِي أَحَدٌ إِلَّا زَيْدٌ وَ إِلَّا زَيْدًا ifadelerinin anlamı aynıdır. Dolayısıyla mubdelu minh'in bedel üzerine takdim edilmesi caiz olmadığı gibi, istisnânın da önde zikredilmesi caiz değildir. (el-Enbârî, 2002:238)

Kûfelilere göre ise cümle başında istisnâ edatı gelebilir. (Suyûtî, 1998: II/194) Çünkü Arapların kelimelerinde bu çok görülmektedir. Bu bağlamda el-Accâc şöyle demektedir:

وَبَلَدَةٍ لَيْسَ بِهَا طَوْرِيٌّ وَ لَا خَلَا الْجِنَّ بِهَا الْإِنْسِيُّ

Nice beldeler var ki orada ne bir vahşi hayvan bulunur

Ne de ünsiyet edilecek kimse, sadece cin(bulunur)

(İbnu's-Serrâc, 1998: I/305; Suyûtî, 1998: I/194; Esterâbâdî, 1978: II/84)

Kûfelilerin istisnânın cümle başında geldiğine ilişkin öne sürdükleri rivayetler farklı irâb edilmiştir. Örneğin yukarıda zikredilen şiir الْجِنَّ خَلَا الْجِنَّ بِهَا طَوْرِيٌّ وَلَا إِسْيِيٌّ / *Nice beldeler var ki orada vahşi bir hayvan ve insan yoktur*, sadece cin bulunur, takdirindedir. إِسْيِيٌّ hazfedilerek, gizlenmiş, zahir olarak zikredilen kelimeler ise bunu tefsir etmektedir. (el-Enbârî, 2002:238)

9. Âmili Mutasarrıf Fiil Olan Temyizin Takdîmi

Temyiz, اِشْتَرَيْتُ كَيْلُو غَرَامِينَ عَسَلًا / *İki kilogram bal satın aldım*, gibi müfret lafızlarda veya تَصَبَّبَ زَيْدٌ / *Zeyd sırlıklam terledi* gibi cümleyi oluşturan öğelerde bulunan nispetteki kapalılığı gidermek üzere getirilen nekre, câmid olan cümlenin ikincil öğelerinden isme denilir. Temyizin âmili fiil veya fiil anlamında bir kelime olabilir. (İbn Hişâm, 1979; II/360 vd.; İbnu's-Serrâc, 1998; I/222; el-Ferâhîdî, 1995:74; el-'Ukberî, 1995: I/299 vd; İbn Cinnî, 1972; 64 vd.; Zemahşerî, 1993: 94; İbn Akîl, 1985: II/286; Esterâbâdî, 1978: II/53) Temyizin âmili mutasarrıf bir fiil olduğunda onun öne geçip geçemeyeceği tartışma konusu olmuştur.

Basralıların çoğunluğuna göre عَرَقَا تَصَبَّبَ زَيْدٌ عَرَقَا / *Zeyd sırlıklam terledi* ve كَثَبُ الشَّحْمِ / *Koç şişmanlıktan çatladı*, ifadelerindeki gibi, âmili mutasarrıf bir fiil olduğunda temyiz takdimini caiz görmezler. (Sîbeveyh, 1998; I/105; el-Muberrid, 1994: III/36) Çünkü burada anlama dayalı olarak gerçekte fâil temyizdir. عَرَقَا تَصَبَّبَ زَيْدٌ ifadesinde dökülen terin kendisi ve تَصَبَّبَ deşilen ve yarılan ise yine yağdır. (el-'Ukberî, 1995: I/152; el-Enbârî, ? :196 ; Curcânî, 2011:170) Aynı şekilde زَيْدٌ حَسُنَ زَيْدٌ غُلَامًا وَ دَابَّةٌ / *Zeyd çocuğu bakımından ve hayvanı bakımından güzel oldu*, ifadesinde زَيْدٌ sözcüğünün fiilde anlam bakımından direkt etkisi yoktur. Anlam bakımından fâil غُلَامٌ ve دَابَّةٌ kelimeleridir. Lafız bakımından fâil olan sözcüğün fiil üzerine takdim edilmesi caiz olmadığı gibi anlam bakımından fâil olan kelimenin de fiil üzerine takdim edilmemesi gerekir. (el-Enbârî, 2002:222)

Kûfelilerin bir kısmı ise bunun caiz olduğunu belirterek akli ve nakli deliller ileri sürmüşlerdir. (İbn Akîl, 1985: II/293; el-Verrâk, 1999:393) Nakli delil bağlamında şu şiir zikredilmiştir:

أَتَهَجَّرُ لَيْلِي بِالْفِرَاقِ حَبِيبِيهَا وَ مَا كَانَ نَفْسًا بِالْفِرَاقِ تَطِيبُ

Leyla sevgilisini, bırakıp gidiyor mu?

Halbukî onun gönlü ayrılıktan hoşlanıyor değildir

(İbn Ya'îş, ? : II/74; el-Muberrid, 1994: III/73; Zemahşerî, 1993:94; İbn Akîl, 1985: II/293; el-Verrâk, 1999:393)

Görüldüğü üzere temyiz olan نَفْسًا sözcüğü âmili olan mutasarrıf fiil تَطِيبُ önüne geçmiştir. Çünkü ifadenin takdiri نَفْسًا لَيْلِي تَطِيبُ لَيْلِي وَ الْحَدِيثُ تَطِيبُ لَيْلِي نَفْسًا / *durum Leyla'nın ruhu hoşlanmadığı halde*, şeklindedir. Ya da نَفْسًا kelimesi mukadder bir fiil olan اَعْنَى / *kastediyorum* ile mansûb kılınmıştır. (el-Enbârî, 2002:221; el-Enbârî, ? :197)

Aklî delile gelince, bu fiil mutasarrıf olunca diğer fiillerin mamûllerinin kendileri üzerine takdimi caiz olduğu gibi bunun da mamûlünün kendisi üzerine takdimi caiz olmalıdır. Yine Basrîlere göre âmili mutasarrıf fiil olduğunda hâlin *رَأَى رَأَى* örneğindeki gibi mukaddem olması caizdir. (İbn Cinnî, 1972:62; İbn Akîl, 1985; II/270; el-Esterâbâdî, 1978: II/29; el-Enbârî, 2002: 221; el-Enbârî, ? : 197 vd.)

Kûfeliler, siz hâlin takdimini caiz görmezken, nasıl onunla delil getirebilirsiniz söylemine ise şöyle karşılık verirler: Kıyas, halin takdimini caiz görmekle birlikte bir nedenden dolayı bu caiz olmamıştır. O da zamirin, zahîr isim üzerine mukaddem olmasıdır. Bunun dışındaki durumlarda asıl üzerine kalınmıştır. Ayrıca Kûfeliler kendileri kabul etmeseler bile, Basralılar kabul ettiklerinden dolayı haldeki durumla onlara karşı delil getirebileceklerini savunurlar. (el-Enbârî, 2002: 221 vd.)

Basralılar, halin takdimini kabul etmelerini kendi aleyhlerine delil olarak sunulmasını reddederek şöyle demişlerdir: *جَاءَ زَيْدٌ رَأَى* /Zeyd bineğe binmiş olduğu halde geldi, gibi hâlin bulunduğu cümlelerde *زَيْدٌ* hem anlam hem de lafız bakımından fâildir. Fiil fâilini lafız ve mana itibarıyla tamamlayınca ifadedeki hâl, her yönden fâilini etkileyen fiile özgü olan mefûle benzemiş olur. Bundan dolayı *عَمْرًا ضَرَبَ زَيْدٌ* /Zeyd Amr'ı dövdü, örneğindeki görülen mefûle kıyasen, temyiz hıfına hâlin âmili üzerine takdimi caiz olmuştur. (el-Enbârî, 2002: 223; el-Enbârî, ? : 198)

SONUÇ

Arap dilinde isim cümlesi mübtedâ ve haberden, fiil cümlesi ise fiil ve fâilden meydana gelmektedir. Ana öğelerle birlikte hâl, temyiz, istisnâ gibi tamamlayıcı öğeler de bulunmaktadır.

Temel veya ikincil öğelerin cümle içerisinde diziliş sırasıyla farklı görüşler ortaya konmuştur. Bu bağlamda Basralılar şu görüşleri ileri sürmüşlerdir: Herhangi bir zorlayıcı neden olmadan da haber mübtedânın önüne geçebilir. *مَازَالِ* 'nın haberi kendisinin önüne geçemez. *لَيْسَ* nin haberi onun önünde kullanılabilir. Haberi gelmeden *إِنَّ* ve benzerlerinin isminin mahalline atıf yapmak uygun değildir. Teşvik ve sakındırma amaçlı kullanılan *عَلَيْكَ* gibi isim fiillerin mamûllerinin bunların önüne geçmesi caiz değildir. Hâlin, âmili zahîr isme isnâd edilmiş olan mutasarrıf fiil olması durumunda kendi âmilinin önünde zikredilebilir. Âmili mutasarrıf fiil olması halinde temyiz, kendi âmilinden önce kullanılamaz. Kûfeliler ise genel olarak zikredilen konularda Basralılarla taban tabana zıt görüşe sahiptirler. Sadece *مَادَامَ* 'nın haberinin kendisinin önünde kullanılmayacağı konusunda her iki nahiv ekolü hemfikirdir.

Çalışmamızda zikredilen deliller ışığında yukarıda zikrettiğimiz öğelerin dizilimine ilişkin iki durum hariç Basralıların daha güçlü delillere dayandığı ve tutarlı davrandıkları, Kûfeliler'in ya nadir nakillere dayandıkları ya da var olan delilleri zorlamayla farklı şekilde yorumladıkları söylenebilir. Haberleri gelmeden önce *إِنَّ* ve benzerlerinin isimlerinin mahalline atfetme ve isim fiil olarak kullanılan *عَلَيْكَ* gibi sözcüklerin mamûllerinin kendilerinin üzerine takaddümü konularında ise Kûfelilerin tezleri daha isabetli gibi görünmektedir. Nitekim, bu konularda onlar alakasız ve zorlama tefsirlerden uzak durmuşlardır.

KAYNAKÇA

Abbâs, Hasan, en-Nahvu'l-Vâfi, yy., ?:

el-Beytûşî, Abdullah (1211/1796), *Kifâyetu'l-Me'ânî fi Hurûfi'l-Me'ânî*, ((thk.Şefî' Burhânî), Dâru İkra', Beyrût, 2005.

el-Cevcerî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdilmun'im (889/1484), *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb fi Ma'rifeti Kelâmi'l-'Arab*, (thk. Nevvâf b. Cezâ el-Hârisî), İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî, Medinetu'l-Munevvere, 2004.

el-Curcânî, Abdulkâhir (471/1078), *Şerhu'l-Cumel fi'n-Nahv*, (thk. Halil Abdulkadir İsâ), Dâru İbn Hazm, Beyrût, 2011

F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi 2012-22/1

el-Curcânî, Alî b. Muhammed (816/1413), *et-Ta'rifât*, (thk. İbrahim el-Ebyârî), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrût, 1405/1985.

Cezûlî, Ebû Mûsa İsâ b. Abdilaziz (607/1210), *el-Mukaddimetu'l-Cuzûliyye fi'n-Nahv*, (thk. Şa'bân Abdulvahhab Muhammed), yy, ?.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Gırnâtî (745/1344), *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-Arab*, (thk. Receb Osman Muhammed), Mektebetu'l-Hancî, Kâhire, ?.

el-Enbârî, 'Abdurrahman b. Ebi'l-Vefâ Muhammed (577/1181), *Esrâru'l-Arabiyye*, (thk. Muhammed Behcet el-Baytâr), Matbûatu'l-Mecma'î'l-İlmiyyi'l-Arabî, Dimeşk, ?.

-----*el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf Beyne'n-Nahviyyine'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, (thk. Cevdet Mebrûk Muhammed Mebrûk- Ramazan Abduettevâb), Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 2002.

Erdem, Mehmet, *İçtihat Felsefesinin Filolojik Temelleri*, Elazığ, 2002.

el-Esterâbâdî, Radiyuddîn (686/1287), *Şerhu'r-Radî 'ala'l-Kâfiye*, (thk. Yusuf Hasan Ömer), yy., 1978.

el-Ezherî, Hâlid b. Abdillâh (905/1499), *Şerhu't-Tasrîh 'ala't-Tavdîh*, (thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2000.

el-Ferâhidî, Halil b. Ahmed (170/786), *Kitâbu'l-Cumel fi'l-Bahs*, (thk. Fahrüddîn Kabâve), yy., 1995.

İbn 'Ufûr, Ali b. Mümin (669/1271), *el-Mukarrib*, (thk. Ahmed Abdussettar el-Cevârî, Abdussettâr el-Cebûrî), yy., 1972.

İbn Akîl, Bahâuddîn Abdullah (769/1367) *Şerhu İbn 'Akîl*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1985.

İbn Benîn, Ebu'r-Rebî' Süleyman, (613/1216), *İttifâku'l-Mebânî ve İftirâku'l-Me'ânî*, (thk. Yahya Abdurraûf), Dâru 'Ammâr, Ammân, 1985.

İbn Berrî, Abdullah, (582/1178) *Şerhu Şevâhidi'l-İdâh*, (thk. Ra'îd Mustafa Dervîş), Kahire, 1985.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, (392/1002) *el-Luma'*, (thk. Fâiz Fâris), Dâru'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Kuveyt, 1972.

-----*Hasâis*, (thk. Muhammed Ali Neccâr), 'Âlemu'l-Kutub, Beyrût, ?.

-----*Sırru Sanaati'l-İ'râb*, (thk. Hasan Hindâvî), Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1985.

İbn Hişâm, Cemaleddin b. Yusuf b. Ahmed (761/1360), *Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ*, (thk. Muhammed b. Abdulhamîd), Dersaadet Yay, İstanbul, ?.

-----*Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, Dâru'l-Ciyl, Beyrût, 1979.

-----*Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1994.

İbn Mâlik, Cemaluddîn Muhammed b. Abdillâh (672/1271), *Şerhu't-Teshîl*, (thk. Abdurrahman es-Seyyîd-Muhammed Bedevî el-Mahtûn), ?.

İbn Ya'îş, Muvafikuddîn Ya'îş b. Alî, (643/1245), *Şerhu'l-Mufassal*, İdâretu't-Tabâti'l-Munîre, Mısır, ?.

İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr b. Sehl, (316/929) *el-Usûl fi'n-Nahv*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1998.

el-Kaysî, Mekkî b. Ebî Tâlib (437/1045), *Müşkilu'l-Râbi'l-Kur'ân*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1405/1985.

el-Murâdî, Ebû Muhammed Bedruddîn Hasan b. Kâsım, (437/1045), *Tavdîhu'l-Makâsid ve'l-Mesâlik bi Şerhi Elfiyyeti'bni Mâlik*, (thk. Abdurrahmân Ali Süleyman), Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, yy., 2008.

-----*el-Cena'd-Dânî fi Hurûfi'l-Me'ânî*, (thk. Fahrüddin Kabâve-Muhammed Nedîm Fâdıl), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1992.

el-Müberrid, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd (285/898), *Kitâbu'l-Muktadab*, (thk. Muhammed Abdulhalık Adîme), Kâhire, 1994.

en-Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed (338/950), *İ'râbu'l-Kur'ân*, (thk. Zuheyr Gâzî Zâhid), 'Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1988.

Sibeveyh, Ebû Bişr b. Osmân b. Kanber (161/778 veya 194/809) *el-Kitâb*, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1988.

- Suyûtî, Celâleddin (911/1505), *el-Metâliu's-Saîde fî Şerhi'l-Ferîde*, (Thk. Nebhân Yasîn Hüseyin); yy., 1977.
- *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, (thk. Ahmed Şemsuddîn), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998.
- el-'Ukberî, Ebu'l-Bekâ, Muhammed b. Abdîrrahman (665/1267), *el-Lubâb fî İleli'l-Binâ ve'l-İ'râb*, (Gazi Muhtar Tuleymât), Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1995.
- *et-Tibyân fî 'Îrâbi'l-Kur'ân*, (thk. Ali Muhammed), İhyâu'l-Kutubi'l-'Arabiyye, trs., yy.
- el-Verrâk, Ebu'l-Hasen Muhammed b. Abdillâh (329/940), *'İlelu'n-Nahv*, (thk. Mahmûd Câsim-Muhammed ed-Dervîş), Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd, 1999.
- ez-Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr (538/1144), *el-Mufasssal fî San'ati'l-İ'râb*, (Ali Ebu Mulhim), Mektebetu'l-Hilâl, Beyrût, 1993.